

Ekonomik Kalkınmada Kooperatiflerin Öneminin Örneklerle Değerlendirilmesi

Armağan ÖRKİ*

ÖZ

Ekonomik kalkınma her ülke için vazgeçilmez bir amaçtır. Bu yolda benimsenen çeşitli politikalar ve uygulamalar bulunmaktadır. Sürdürülebilir bir ekonomik kalkınmada beklenen, aynı zamanda üreticiden tüketiciye kadar herkesin bu sürece dahil edilebilmesidir. Kooperatifler ve çalışma itibarıyla tarım kooperatifleri bu bağlamda değerlendirilebilecek verimli bir yoldur. Çalışmada, farklı örneklerle bunun nasıl sağlanabileceğine odaklanılmıştır. Türkiye'den ve farklı ülkelerden verilen örnekler ve değerlendirilmeleri ile sonuca ulaşılmış ve genel önermelere yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kooperatifçilik, Ekonomik Kalkınma, Tarım Kooperatifleri.

JEL Sınıflandırması: P13, J54, O13.

The Assessment of Importance of Cooperatives with Examples for Economic Development

ABSTRACT

Economic development is an irrevocable purpose for each state. There're different politics and applications. The expected from sustainable economic development is also that everyone has to be involved the process from producers to consumers. Cooperatives and in respect of the article, agricultural cooperatives are assessable efficient ways in this sense. In this study, I focused on how can be achieved it with different examples. I achieved the result with examples from Turkey and different states and their assessments, plus I refered general proposals.

Keywords: Cooperative, Economic Development, Agricultural Cooperatives.

JEL Classification: P13, J54, O13.

Geliş Tarihi / Received: 03.03.2016 Kabul Tarihi / Accepted: 01.06.2016

* Doktora Öğrencisi, Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler ABD, a_orkiavsar@hotmail.com

1. GİRİŞ

Kooperatifler, Türkiye’de bölgesel anlamda özellikle tarım alanında geçimini sağlayan üreticiler için değerlendirilen ekonomik bir örgütlenme şeklidir. Türk Dil Kurumu (2004) “kooperatif” sözcüğünü “Ortaklarının belirli iktisadi çıkarlarını korumak, özellikle meslek veya geçimlerine ilişkin gereksinimlerini işgücü ve parasal katkılarıyla karşılıklı yardım, dayanışma ve kefalet yoluyla karşılamak amacıyla gerçek ve tüzel kişiler tarafından kurulan değişir ortaklı ve değişir sermayeli tüzel kişiliğe sahip şirket” şeklinde tanımlanmıştır. Anadolu’da farklı isimlerle ve benzer uygulamalarla ortaya çıkan ve işbirliğini esas alan bu ekonomik terim Osmanlı döneminde tam anlamıyla hayat bulamamış; ancak Cumhuriyetin ekonomi programında kendisine hak ettiği yeri alabilmiştir. Günümüze dek benimsenen farklı ekonomi politikaları içinde kimi zaman göz ardı edilen kooperatifler, farklı sektörlerde ve farklı kapsamlarda varlıklarını sürdürmüş ve bugün, yerel ve bölgesel anlamdan çıkıp ulusal anlamda değer kazanan isimleri Türk ekonomisine kazandırmıştır.

Bu çalışmada, ekonomik kalkınmanın gerçekleştirilebilmesinde kooperatiflerin önemi olup olmadığı daha çok nitel bakımdan değerlendirilerek sorgulanmıştır. Ekonomik kalkınma ve kooperatifçilik konusunda temel bazı kavramlar ve yakın tarihi üstünde kısaca durulmuş ve izleyen bölümde Türkiye’den bazı örnekler sunulmuştur. Dünya’nın farklı noktalarından örneklere de değinilmiş ve bunlar arasında genel bir değerlendirilmeye gidilmiştir. Çalışmanın sonunda bazı önerilere yer verilmiş ve kooperatifçiliğin en azından bölgesel ekonomi için önemli olduğu noktası üstünde durulmuştur.

Çalışmada, ele alınan konu itibariyle ağırlıklı olarak tarımla ilgili örnekler dikkate alınmış ve ayrıca Türkiye eksenli bakış açısı yaratabilmek için turizm konusuna da yer verilmiştir. Hazırlanan öneriler kısmındaysa, yapılabilmek olanağı bulunan ve hem bölgesel ve/veya ulusal ekonomik kalkınmaya, hem de kooperatiflere yarar sağlama yetisi bulunan konulara yer verilmeye çalışılmıştır.

2. EKONOMİK KALKINMA VE KOOPERATİFÇİLİK

Ekonomik kalkınma, ulusal ve kırsal/yerel/bölgesel bağlamda iki kapsamda değerlendirilebilir. Ulusal ekonomik kalkınma tüm ülkeyle ilgili iken, kırsal, yerel veya bölgesel ekonomik kalkınma daha özel boyuta ilişkindir. Çalışmanın konusu itibariyle dikkate alınacak olan ulusal ekonomik kalkınmadır; ancak bunun oluşabilmesi için gerekli olan yerel ya da bölgesel bağlamda ekonomik kalkınmanın gerçekleşebilmesidir.

Kooperatifçilik Dünya’da 19. yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıkmış, ilk kez 1844’te 28 girişimciyle tüketim kooperatifi kurulmuştur (Ünal ve Yercan, 2006: 221). Osmanlı’da ise “memleket sandıkları” ile yasal bir dayanak bulmuştur (T. C. Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı, 2016). Ardından çeşitli girişimler olmuş ve çeşitli meslek erbapları birlik fikrine yanaşmıştır. Çeşitli yasa tasarıları da gündeme gelmiş; ancak tam anlamıyla hayata geçirilememiştir. Kooperatifçilik, Türk toplumunda imece, lonca, ahilik gibi isimlerle yüzyıllardır bulunan yardımlaşma ve işbirliğini esas alan, birlikte çalışmayı ve ortaklaşa iş yapmayı ifade eden bir kavramdır (Başaran vd. 2015). Anlaşılacağı gibi, Türkiye’de ve farklı ülkelerde benzer uygulamalar çok daha köklü bir tarihe dayanıyor olsa da, devlet eliyle günümüzdeki kooperatifçilik anlayışının dikkate alınması görece yenidir ve Türkiye’de kooperatifçilik ancak Cumhuriyet döneminde hak ettiği ilgiyle karşılaşmıştır.

2.1. Ekonomik Kalkınma

Ekonomik kalkınma, kavramsal olarak “mal ve hizmetlerin gelişmiş bir ekonomik yapı içerisinde üretilmesiyle, insanların refah ve mutluluğu” üstünde gelişme sağlayıcı bir unsurdur (Tolunay ve Akyol, 2006: 119). Ekonomik kalkınmada, girişimin aynı zamanda sürdürülebilir olmasına dikkat edilmelidir. Aksi durumda, verim alınamayacağı gibi, masrafların da boşa

gitmesi kaçınılmaz olacaktır. Ekonomik kalkınma, vergi gelirlerinin artması, ihracata konu olan ürün ve hizmetlerle döviz girdisinin artması, istihdam sağlanması gibi olumlu özelliklere sahip olduğu için her yönetim tarafından arzulanan; ancak çeşitli nedenlerle farklı şekillerde aranan bir çözüm yoludur. Benimsenen ideolojilerden mevcut kaynaklara, çok taraflı ticaret anlaşmalarından sahip olunan politik ve ekonomik kültüre kadar farklı nedenlerle ekonomik kalkınmada izlenen yollar değişiklik gösterebilir.

Yerel ekonomik kalkınma, özel ve kamu paydaşlarının yerel kaynakları ve rekabet avantajını kullanarak ortak bir kalkınma stratejisi uyguladığı bir süreçtir (Boekel ve Logtestijn, 2004: 5). Yerel ya da bölgesel ekonomik kalkınma, ülke içi göçün yavaşlatılmasından (istihdama etkisinden ötürü) sektörlerin ideal bölgelerde gelişmesine kadar olumlu özelliklere sahiptir. Bununla birlikte, ulusal ekonomik kalkınmanın başarılmasında son derece etkindir. Zira tepeden aşağı değil, çok daha geniş olan aşağıdan dar olan tepeye doğru bir kalkınmanın oluşumunu ifade etmektedir. Boekel ve Logtestijn'e göre (2004: 8-9) yerel ekonomik kalkınma politikalarında ticaret odalarından yerel yönetimlere, üniversitelerden araştırma merkezlerine, sivil toplum kuruluşlarından kalkınma ajanslarına kadar farklı aktörlere çeşitli görevler verilebilir. Yerel ve bölgesel aktörlerin, merkeze göre daha bilgili ve odak noktaları daha belirgin olduğu için başarı oranının daha yüksek olması beklenmektedir. Bu, söz konusu bölgenin ekonomik kalkınmasında uzmanlaşma olarak açıklanmaya elverişli bir durumdur. Ayrıca bölgeye özgü sektörlerin gelişiminin sağlanabileceği gibi, ekonomik nedenlerle yapılan yurtiçi göçün de önüne geçilmesinde etkindir. Çiftçilik, balıkçılık gibi kırsalda yapılabilecek iş kolları da, köylerin sürdürülebilir bir yaşam alanı olmasına olanak tanımaktadır. Tümünde birlikte değerlendirildiğinde, kırsaldan bölgeye, bölgeden ülkeye ekonomik yaşamın olumlu yönde değiştirileceği varsayımı kabul edilmektedir.

2.2. Kooperatifçilik

Kooperatifçilik Türkiye'de farklı isimlerle (imece gibi) alışık olunan bir işbirliği anlayışıdır. Öte yandan yasalarla teşvik edilen bir uygulama hâlini alması ve sürdürülebilir kalkınma için başvurulan bir çözüm olarak kabulü görece yenidir. Türkiye'de kooperatifçilik, Mustafa Kemal Atatürk döneminden itibaren ekonomik kalkınma için başvurulan yollardan biri olmuştur. Cumhuriyet döneminin ilk örneği 1924'te kurulan Aydın İncir Müstahsilleri Kredi ve Satış Kooperatifi olmuş ve aynı yıl İtibarî Ziraat Birlikleri Kanunu çıkartılmıştır (Öksüz, 1982: 331). İhracat mallarının satışında örgütlenmeye gidilmesini esas alan dönemin Ekonomi Bakanlığı 1936'da Iğdır, Ege ve Trakya'da farklı kooperatiflerin kurulmasını sağlamış, sonraki yıllarda da bu konudaki politikalar sürdürülerek örneğin Karadeniz'de fındık ürünü için kooperatifler kurulmuştur (AYK, 2006: 412-424). Günümüzde ise artık yaygın olarak kooperatifçilik benimsenmiştir; ancak alınan verimin arttırılabileceği yönünde görüşler bulunmaktadır.

Kırsalda, üretici örgütlenmesinin, yani kooperatiflerin temel amacı çiftçinin yaşam düzeyini ve kalitesini arttırmak olduğu için üretim verimliliğini yükseltmek ve pazardaki konumlarını güçlendirmek kaçınılmazdır (Özdemir vd., 2011: 109). Kooperatifler Avrupa'da 1960'lı yıllardan sonra tüketici ve son kullanıcıya ulaşma aşamasına geçmiş ve işbölümü, uzmanlaşma gibi yeni anlayışlara anlam verilmeye başlamıştır (Geray, 1990: 49). Geray'ın (1990: 50) aktardığı üzere, 1980'li yılların ikinci yarısından itibaren ise finans ve endüstri dünyasına açılım sağlanmış ve gıda endüstrisi, toptan gıda ticareti gibi alanlarda yoğunlaşma yaşanmıştır. Günümüzde ise Türkiye'de markalaşma yoluna gidildiği ve internet ile sosyal medya dahil olmak üzere bazı kooperatiflerin kitle iletişim araçları vasıtasıyla bilinirlik seviyelerini arttırdığı gözlenmektedir. Bu gelişme, aslında mevcut koşullar gereği ortaya çıkmıştır ve sadece kooperatifler için değil, hemen her başarılı işletmede görülen bir eylemdir. Liberal ekonomik yaşamın bir sonucu olarak işbölümünün ortaya çıkması, kooperatiflerde de yeni bir sorunsal ortaya çıkarmıştır: Son ürün için ham ve/veya yan girdiler temininin

sağlanması. Bu noktada ileriki bölümlerde değinilen bazı tarım kooperatiflerinde görüleceği gibi, tek ürün üretiminden vazgeçen ve üretim sürecinde kullanılan bazı hammaddeleri ya da yan girdileri de kendisi üretmeye başlayan örnekler oluşmuştur. Bunlarda, son ürün içinde kullanılan diğer ürünlerinde bir kısmı, yine kooperatif ortaklarınca üretilmektedir. Nakliye, vergi, kâr oranları dikkate alındığında, bu yaklaşım hem kooperatif ortaklarına daha yüksek gelir sağlamaktadır, hem de serbest piyasada rekabet edebilme gücü vermektedir.

Kooperatifçilik farklı şekillerde sınıflara ayrılmıştır. Öksüz'ün (1982: 336) belirttiği üzere “...mesleklere, yerleşim yerlerine, ekonomik faaliyetin klasikleşmiş düzenine (üretim, tüketim, kredi...), yaptıkları işin cinsine, tek veya çok amaçlı olup olmadıklarına” gibi sınıflandırmalar bulunmakta olup Türkiye’de tarım ve tarım dışı olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Tarım kooperatifleri içinde tarımsal kalkınma, tarım kredi, tarım satış, sulama, su ürünleri ve pancar ekicileri bulunmakta olup tarım dışı kooperatiflerde tüketim, konut, esnaf ve sanatkarlar kredi ve kefalet, tarım dışı hizmet (taşıma, küçük sanat, ecza, iş yeri yapısı, turizm) kooperatifleri bulunmaktadır (T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, 2016). Bu sınıflandırmaya göre de, Türkiye’de üç ayrı bakanlığa bağlı bulunmaktadırlar. Bunlar Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı, Gümrük ve Ticaret Bakanlığı ile Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı’dır. Çalışma itibariyle ele alınan kooperatif ve kooperatif birliklerinin çoğu Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı’nın denetimi altındadır.

3. EKONOMİK KALKINMA İÇİN KOOPERATİFLER

Kooperatifler, rekabetin yetersiz olduğu yerlerde sosyal bir politika aracı olarak doğmuştur ve bireyler arasında sadece ekonomik işbirliğini ifade etmektedir (Öksüz, 1982: 332). Yani kooperatifler dinsel, mezhepsel, politik ve diğer benzerlikler ya da çıkarlar için kurulmamış, yalnızca ekonomik anlamda işbirliği için kurulmuştur. Bu bağlamda uluslararası örneklerde benzerliklerin olması gayet doğaldır. Farklı örneklerde oluşabilecek kimi ayırt edici özellikler ise ilgilenilen alan ile birlikte coğrafi ayrışmalardan ve kültürden kaynaklı olabilir. Buna ek olarak, hükümetlerin uygulayabilecekleri mevzuatların da konu üstünde etkisinin olması gayet olağandır. Kooperatiflerin gelişimi için ilgilenilmesi gereken de işbu mevzuatların tekrar gözden geçirilmesi ve başarılı örneklerin irdelenmesi olacaktır.

Ekonomik kalkınma için kooperatiflerden yararlanılabilmesi, aynı zamanda bu girişimlerin küreselleşme ve ona paralel olarak etkisi ürün ve hizmet sağlayıcıları için yüksek olan rekabete karşı dayanma güçlerine bağlıdır. Küreselleşmeye karşın öngörüle bulnamayan, önlem alamayan diğer her firma gibi kooperatiflerin de sonu hüsrana olabilir ya da ancak kendi geçimlerini sağlayabilecek düzeyde kalabilir. Hâlbuki amaç, bölgesel veya ulusal ekonomik kalkınma ise, kooperatif ortaklarının geçimlerini sağlayabilmeleri dışında tasarruf yapabilmelerinin, iç pazarda sahip oldukları oranın artmasının ve ihracata pay sahibi olabilmelerinin sağlanmasıdır. Haksız rekabete neden olmamak için de, politik figürlerden çok, kooperatif yönetim ve ortaklarının sorumluluklarının anlaşılabilmesi önemlidir. Kooperatiflere doğrudan devlet desteği (parasal) yerine, eğitim ve teşvik gibi uygulamalar daha adil görünümündedir. Kısacası, kooperatifler desteklenirken, diğer firmaların mağdur edilmemesine özen gösterilmesi günümüz ekonomik ve politik koşullarının, yani serbest piyasa ekonomisinin bir gereğidir.

Ayrıca kooperatifler için de kimi seçenekler mevcuttur. Üretim süreçleri düşünüldüğünde, bu seçeneklerden belki de en önemlisi yatay birleşmedir. Korkmaz’a (2000: 144) göre bu stratejinin sonucunda, kaynakların gereksiz kullanımı önlenerek en verimli şekilde kullanımları sağlanmakta, finansman ve pazarlama alanlarında avantaj kazanılmakta ve rekabet gücü artmaktadır. Bu stratejinin ekonomi üstünde kimi olumsuz riskleri bulunsun da, kooperatif çıkarları için değerlendirilmesi olasıdır. Bir diğer seçenek ise, tedarik zinciri üstünde kooperatiflerin daha baskın hâle gelebilmeleridir ve bu da yeni birimlerin kuruluşu ve kooperatifin genişlemesi anlamına çıkmaktadır.

3.1. Türkiye’den Kooperatif Örnekleri

İstanbul Sanayi Odası’nın her yıl yayınladığı Türkiye’nin 500 Büyük Sanayi Kuruluşu’nda kooperatiflerin de bulunması umutlandırıcı bir gelişme olarak yorumlanmaya uygundur. 2015’te yayınlanan listede Konya Şeker 40, Trakya Yağlı Tohumlar Tarım Satış Kooperatifleri Birliği 129, Marmara Zeytin Tarım Satış Kooperatifleri Birliği ise 418nci sırada yer bulmuştur (İSO, 2015). Türkiye’de 2013 itibariyle 32 türde 80.000’e yakın kooperatif, 571 birlik bulunmakta olup sekiz milyona yakın kayıtlı ortak bulunmaktadır (T. C. Gümrük ve Ticaret Bakanlığı, 2014: 3). Bu birlikler, birer üst örgüt olarak çeşitli kooperatifleri bünyelerinde bulundurmakta olup kooperatifler arası işbirliğinin sağlanması konusunda önemlidir.

Tablo 1: Bazı Tarım Satış Kooperatif Birliklerinin 2013 Verileri

Birlik/Veri	Koop. Sayısı	Ortak Sayısı	Seçilmiş Ürün	Bölge Üretimindeki Pay
Antbirlik	6	5.634	Pamuk	%72,3
Çukobirlik	34	34.857	Soya	%40
Karadenizbirlik	19	37.319	Ayçiçeği	%55,3
Marmarabirlik	8	29.414	Zeytin	%21,9
Trakyabirlik	48	44.780	Ayçiçeği	%64,4

Kaynak: T. C. Gümrük ve Ticaret Bakanlığı, 2014, s.20-21.

Tabloda bulunmayan birliklerden Fiskobirlik 215.810 ortak sayısı ile, 12 kooperatifi bünyesinde bulduran Tiftikbirlik kooperatif başına ortalama 1649 ortak sayısı ile ayrıca dikkat çekicidir (T. C. Gümrük ve Ticaret Bakanlığı, 2014: 20). Farklı özellikleri ele alındığında incelenmeye değer birden fazla kooperatif bulunmaktadır; ancak bunlardan bir kısmı çalışmaya alınmıştır.

1938’de Karadeniz’in farklı noktalarında fındık kooperatifleri ve aynı yıl Fındık Tarım Satış Kooperatifleri Birliği beş kooperatif tarafından kurulmuştur (Fiskobirlik, 2016). Birlik, 2015 Eylül ve Ekim aylarında 60.000 tonu geçkin doğal ve işlenmiş fındığı ihraç etmiştir (Fiskobirlik, 2015). Bu kooperatif birliğine ilişkin ek bilgi, örneklerin değerlendirildiği başlıkta verilmiştir.

1950’li yıllarda Konya Pancar Ekicileri Kooperatifi’nin hizmete soktuğu Konya Şeker Fabrikası, ilerleyen yıllarda büyüme kaydetmiş, 2007’de Torqu markasını, 2008’de Anadolu Birlik Holding’i kurmuştur (ABH, 2016; Torqu, 2016). Bugün pancar ve şeker dışında süt, et, sulama gibi hizmetleri de bulunan ve özünde kooperatif olan firmanın ayrıca ihraç ettiği gıda ürünleri de bulunmaktadır. Pancar Ekicileri Kooperatifleri Birliği ise Türkiye’nin dört bir yanındaki pancar kooperatiflerinin oluşturduğu bir birlik olarak 2014’te 7000’e yakın kişiye istihdam sağlayıp 120 milyon ABD Doları’na yakın vergi ödemiştir (Pankobirlik, 2016).

1960’lı yılların sonunda kurulan Tire Süt Kooperatifi ise, 2010’da cam şişede organik pastörize süt üretmeye de başlamış ve 2014 itibariyle 2000 civarı ortağı dışında 150’yi aşkın kişiye istihdam sağlamıştır (Tire Süt Kooperatifi, 2016). Sanayinin de gelişmekte olduğu ve nüfusu 80.000 civarında olan ilçede tarımsal ekonomik yaşamın devam ettirilmesi konusunda başarılı bir örnektir.

1986’da kurulan Göreme Turizm Geliştirme Kooperatifi, 171 üyesi bulunan ve kitap, el sanatları gibi ürünlerin satışı, köy ve kasabalarda el sanatlarının geliştirilip yöre halkına gelir

sağlanması gibi faaliyetleri sürdürmektedir (Göreme Turizm Geliştirme Kooperatifi, 2016). Kooperatif ayrıca, Göreme’de Türk hamamı, galeri gibi birimleri içeren bir hizmet binasına sahip olup üye firmaların iletişim bilgilerini de çevrimiçi sayfasında paylaşmaktadır. Böylece, hem Göreme ve çevresindeki yerli halk için, hem de üyeleri için yarar sağlamaktadır. Bu, turizm açısından son derece olumlu bir örnek olup aynı zamanda Türkiye turizmi için de önemlidir.

3.2. Farklı Ülkelerden Kooperatif Örnekleri

Türkiye için derlenen örneklere ek olarak, farklı ülkelerden de örnekler sunmak konunun anlaşılabilmesine kolaylık sağlayacaktır. Örnek seçiminde bankacılık ve finans sektörlerinde kurulu kooperatifler bulursa da, çalışmada ağırlıklı olarak ele alınan tarım sektörüne üstüne kurulu kooperatifler dikkate alınmıştır.

Soğuk Savaş döneminde Avrupa’da Toprak Reformu Kooperatifleri ile amaçlanan ortakların gerek duyduğu gübre, tohum, makina gibi ürünleri ucuza temin etmek, ürün işlenmesini ve pazarlanmasını kolaylaştırmak gibi unsurlar olmuş, İtalya’da çiftçilerin belirlenen süre boyunca kooperatif üyesi olma şartı getirilmiştir (Öksüz, 1982: 344). Avrupa’da tarım üretiminden yüksek verim alabilmek ve çiftçinin çıkarlarının korunabilmesi için kooperatiflere başvurulduğu ve hatta İtalyan örneğinde olduğu gibi bir zorunluluğa dönüştürüldüğü görülmektedir. Bundan edinilen izlenim, amacın yalnızca çiftçiler arası işbirliğinin sağlanmasıyla üyelerin güçlendirilmesi değil, ulusal boyutta çıkar beklentisidir. Öyle ki İspanya’da zeytinyağı üretiminin %80’i kooperatifler tarafından gerçekleştirilirken, İtalya’da parmesan peyniri üretiminin de %90’ı bu yolla piyasaya sürülmektedir (Summermatter, 2012).

1972’de kurulan ve Ağustos 2015 itibariyle 1000’i geçkin kooperatif birliğini bünyesinde bulunduran Zen-Noh (Ulusal Tarım Kooperatifleri Federasyonu), Japonya’nın tamamına ulaşmıştır (Zen-Noh, 2016: 45). Buna benzer bir diğer kooperatif federasyonu ayrıca Güney Kore’de de bulunmaktadır. Coğrafi yapısı tarıma Türkiye kadar uygun olmayan ve yoğun nüfuslu (kilometre kareye düşen kişi sayısı) iki ülkede de bu tip girişimlere başvurulmuş olması dikkat çekicidir. Türkiye’de ise bu tip bir girişim 2012’de gerçekleştirilebilmiş ve Tarım Kooperatifleri Merkez Birliği kurulmuştur; ancak Zen-Noh ile doğrudan esinlendiğine yönelik ipucu bulunamamıştır. ABD’de kökleri 1920’li yılların sonuna uzanan ve bugünkü ismi CHS olan örgütlenme, alışıktır olunan tarım kooperatifi yapısından bugün tarım dışında enerji, gıda, lojistik gibi başka hizmetlerde üstlenmiş ekonomik bir oluşumdur (CHS, 2016). CHS, lojistik ve nakliye hizmetlerinde kendi üyelerine hizmet sağladığı gibi, üye olmayanlara da hizmet sağladığı için üyelerine ekonomik hizmet götürebilirken, kendi bütçesine de destek olabilmektedir. Bu bakımdan tedarik zinciri yönetimine ilişkin değerli bir örnektir. İngiltere’de ise yine birden fazla alanda hizmet veren The Co-operative Group ve İsviçre’de Migros, üyesi ve geliri dikkate alındığında büyük oluşumlardır. Japonya, Güney Kore, ABD, İngiltere ve İsviçre gibi farklı ülkelerde öne çıkan bu kooperatif, kooperatif birliği ve birlik federasyonları, sadece bölge ekonomilerinde değil, aynı zamanda ülke ekonomilerinde de önemli birer aktördür. Ayrıca ismi verilenler dışında ülkelerinin bulunduğu bölgelerde ve hatta uluslararası alanda başarılı olup üyeleri dışında ülkelere de ekonomik yarar sağlayan başka örneklerde bulunmaktadır.

Japonya’da gıda dağıtımının %60’ını gerçekleştiren kooperatiflerin başarısı ve dünya genelindeki turizm algısı dikkate alındığında, çiftçi ve üreticilerin mutfak/yemek (gastronomi) turizmi konusunda işbirliğine gitmesi olasıdır (Stanley, J. ve Stanley, L. 2015: 80). Yazarların aynı çalışmada (s.67) değindiği gibi İtalya’da makarna veya Japonya’da suşi yapımına yönelik aylık, yıllık gibi dönemlerde sunulan kurslar verilmesi özellikle yerel anlamda kalkınmayı güçlendirici olup bu yönde kimi oluşumlarda bulunmaktadır. Turizmde değişen algıyla doğan bu yeni fikirlere ilişkin kooperatif örnekleri bulunamamıştır.

3.3. Örneklerin Değerlendirilmesi

Fiskobirlik, Türkiye'nin fındık ihtiyacını karşıladığı gibi, dünya fındık ihtiyacının da büyük bölümünü karşılamaktadır. 2005 - 2012 verilerine göre toplam üretimin %70'i Türkiye'de yapılmaktadır (TMO, 2013: 2). Doğal olarak ihraç eden ülkeler listesinde de Türkiye ilk sırada bulunmaktadır. En büyük ithalatçılar ise Almanya, İtalya, Fransa, Belçika ile İsviçre'dir (TMO, 2013: 3). Yani çikolata, gofret gibi ürünlerde dünyaca tanınmış markalara sahip olan ülkelerdir. Eti ve Ülker gibi köklü firmaların dışında daha önce değinilen bir kooperatif markası olan Torku da bu ürünleri iç ve dış pazara sunmaktadır. Öte yandan Fiskobirlik bünyesinde piyasaya sürülen ürünlerde kahvaltılık ürünler (fındık ezmesi gibi) bulunmakta olup rekabet şansı elde edebileceği diğer ürünler bulunmamaktadır. Bundan çok daha önemli bir durum ise, fındık fiyatlarından ötürü üreticilerin fındık ağaçlarını kesip kivi yetiştirmeye başlaması ve verimi düşen yaşlanmış fındık ağaçlarının yerine yenilerinin dikilmemesi orta/uzun vadede ulusal ve bölgesel ekonomi için dikkat edilmesi gereken bir tehdittir.

Japonya'da kurulan federasyonun çok daha küçük kapsamlı modelleri Türkiye'de yer yer değerlendirilmeye uygundur. Diğer bir deyişle ufak kooperatiflerin kurulması ve bunlar arasında işbirliğinin sağlanması veya ilerleyen dönemlerde bu kooperatiflerin yatay birleşme gerçekleştirmesi düşünülebilir. Bununla bağlantılı olarak, doğru tarım politikalarının yer yer uygulanamayışı da yerel sorunlara yol açmaktadır. Bunlardan biri, Konya Akşehir'de bulunan gölün kullanımıyla ilgilidir. Gölün çevresinde kiraz ve şekerpancarı ağırlıklı tarım ve gölde kerevit yetiştiriciliği, sazan ve turna avcılığı yapılırken, yanlış sulama, gölde kapasite üstü kerevit yetiştiriciliğiyle diğer su canlılarının risk edilmesi, SİT alanı olarak duyurulan yerlerde hâlen tarım yapılagelmesi gibi sıkıntılar yaşanmıştır. Bu süreç, bölge insanları kadar çevreye de zarar vermiş, ayrıca devletin çeşitli birimlerine de ek yük vermiştir. Bu bağlamda, ekonomik sahada işbirliğinin oluşturulmasında tarafların (çiftçi, kooperatif, devlet) birlikte hareket etmesi, bilinçlendirme, denetim ve bilimsel araştırmaların ivedilikle yapılması fikri kendiliğinden ortaya çıkmaktadır. Uygulanabilirliği ele alındığıdaysa, kooperatifçiliğin teşvik edilmesi ve tarım alanlarının kooperatiflere devredilmesi daha makul görünmektedir. Her ne kadar miras gibi nedenlerle tarım topraklarının parçalanması gibi sıkıntılar yeni yasal düzenlemelerle önlenmeye çalışılsa da, kooperatifçilik ile sürdürülebilir üretim ve yüksek gelir daha kolay sağlanabilir. Göl ve çevresindeki SİT dışı bırakılan arazilerde doğru sulama teknikleri başta olmak üzere ilgililerin görece küçük kapsamlı kooperatiflere üye olması ve var olan kooperatifler arası yatay birleşme veya dolaylı işbirliğinin sağlanması çevresel ve ekonomik nedenlerle gerekli görünmektedir.

ABD'de bulunan CHS gibi tedarik zincirinin neredeyse tümünü kendisi oluşturan bir kooperatif örneği Türkiye'de bulunamamıştır. Ekonomik kaygılar göz önünde bulundurulduğunda, buna benzer bir modelin ortaya çıkartılabilmesi için de yatay birleşme stratejisi değerlendirilebilir. İngiltere ve İsviçre'de bazı kooperatiflerin yüksek rakamda üye barındırmasına karşın Türkiye'de aynı doğrultuda oranlar çıkmaması da üstüne eğilme gerektiren bir noktadır. Türkiye'de 2013 verilerine göre sekiz milyona yakın kooperatif üyesi bulunurken (tarım ve tarım dışı toplamı), Summermatter'a (2012) göre İsviçre'de nüfusun yaklaşık yarısını oluşturan dört milyon kişinin ülkedeki iki kooperatiften birine üye olması ilginç bir ayrıntıdır. İspanyol zeytinyağı ve İtalyan parmesan peyniri üretimiyle ilgili veriler, Türkiye'de fındık, şekerpancarı gibi bazı tarım ürünleri içinde söz konusu edilebilir; ancak Türkiye'de üretime konu edinen tarımın tümünde aynı yüksek rakamlar bulunamamıştır.

Turizm, Türkiye için sürdürülebilir bir ekonomi sektörüdür; ancak TÜİK verilerine dayalı turist sayıları aylara göre ve geldikleri yer incelendiğinde deniz turizminin ağırlıklı olduğu anlaşılmaktadır. Aslında Türkiye'de deniz turizminin dışında sağlık, termal, din, kültür, kış gibi farklı turizm alanlarında yüksek potansiyel bulunduğu birçok kurum ve kişi tarafından savunulmaktadır. Türkiye, sahip olduğu çok kültürlü yapısı sayesinde zengin bir mutfak kültürüne de sahiptir. Mutfak turizmi, doğrudan olmasa da dolaylı olarak turizme eklenebilecek

bir avantaj olup Berno'ya (2011: 89) göre sürdürülebilir tarım için turizmde değerlendirilmeye uygundur. Yerel gıda ürünlerinin doğru pazarlanması, turizme katkı sağladığı gibi, tarımın da sürdürülebilmesi için iyi bir yol oluşturmaktadır. Tedarik zinciri bir yana, verimli iletişim ve işbirliğinin de zorunlu olduğu böyle bir strateji, tarım ve turizm kooperatifleri arasında kurulmaya elverişlidir. Ayrıca tarım, turizm ve gıda sektörlerinin birlikte işlenebileceği (çiftliklerde yerel gıda aşçılığı ya da ürün yetiştiriciliği kursları gibi) görece yeni fikirlerde dikkate değerdir.

4. SONUÇ

Çalışmada özellikle üstünde durulan tarım kooperatifleri, uluslararası temelde benimsenmiş bir ekonomik kalkınma aracıdır. Sürdürülebilir, rekabete açık, serbest piyasa koşullarıyla uyumlu üretilen kooperatif yaklaşımları, yerel, bölgesel ve ulusal anlamda yararlı görülmüştür. Edinilen sonuç, kazan – kazan mantığının kooperatiflerle mümkün olduğunu göstermektedir. Üreticiden tüketiciye ve bölge halkından tüm topluma kadar doğrudan ya da dolaylı olarak katkılarının olduğu anlaşılmaktadır. Özel şirketlerden ayrı olarak, yalnızca ufak bir kesimin değil, çok daha geniş bir tabakanın üretimden elde edilen kazanca ortak olmasını sağlayan kooperatifler, özellikle kimi bilimsel çalışmalarda vurgulanan gıda kıtlığına ilişkin de değerlendirilebilecek bir çözüm yoludur. Bilgi paylaşımı ve masrafların düşürülmesi, yalnızca ekonomik nedenlerle değil, aynı zamanda insani ve çevresel boyutu itibariyle de anlamlıdır.

Kooperatiflerin konuları ve kapsamaları gereği, doğrudan ulusal ekonomik kalkınmaya destek olması beklenmemelidir; ancak yerel veya bölgesel anlamda önemli birer figür olabilecekleri doğrudur. Sürdürülebilir bir ekonomik kalkınma için, bilgi paylaşımı, büyüme stratejileri, uluslararası alanda tüm bireylerin beklentileri ve değerleri, yeni fikirler kooperatifler tarafından değerlendirildiğinde yeni iş olanakları sağlanabilir, mevcut masraflar düşürülebilir. Bu bağlamda yalnızca devlet tarafından değil, kooperatif üyeleri tarafından da ortak amaçların belirlenmesi zorunludur.

Kısacası, kooperatifler, üyelerinin işbirliği ve ortak amaçları doğrultusunda serbest piyasa koşullarına uygun bir şekilde büyüebilir. Bu, kooperatif üyelerine ekonomik gelir sağlayacağı gibi, yerel, bölgesel ve ulusal ekonomi için de az ya da çok katkı demektir. Tarım ve turizm gibi sektörlerde sürdürülebilir eylemlerin kooperatiflerce yaşama geçirilmesi, kuşkusuz herkesin ortak çıkarıdır.

4.1. Öneriler

Kooperatifçilik özelinde değerlendirilebilecek birkaç noktaya değinmek doğru olacaktır. Bu, hem kooperatifçiliğin teşviki, hem de kooperatiflerin geliri konusunda ulusal ekonomik kalkınmaya yararlı sayılabilecek özelliklerdir.

2012-2016 arası hazırlanan Türkiye Kooperatifçilik Stratejisi ve Eylem Planı'nda veri tabanı oluşturulması, girişimcilik eğitimi çalışması, konuyla ilgili öğrencilere eğitim verilmesi, potansiyeli yüksek alanların tespiti, kooperatifler arası işbirliğinin artırılması, mevzuatta düzenlemelerin yapılması gibi hedefler belirlenmiştir (T.C. Gümrük ve Ticaret Bakanlığı, 2012: 5-6). Plan, genel olarak orta ve uzun vadede yararlı görünmektedir; ancak bir hükümet politikası mı, yoksa devlet politikası mı olduğunu açıklamak henüz olası değildir.

İhracatın teşviki konusunda rekabetin olumsuz etkilenmemesi adına prim, vergi iadesi veya muafiyeti, kredi teşviki olumsuz bir izlenim yaratabilir; ancak devletin pazarlama desteği sağlaması normal karşılanabilir. Pazarlama desteği, “*dış piyasalar hakkında bilgi toplama, dış ülkelerde sergiler açma, ihracat ve pazarlama elemanı yetiştirme, ambalajlama ile ilgili hizmetler ve ulaşım kolaylığı sağlama da kamu yardımları*” ile ilgilidir. (Düğer ve İsgender 1999: 23) Özellikle bilgi toplama, sergiler açma ve bunun dışında simgesel olarak ihracatta vergi indirimi kooperatifçiliğin teşviki ve kooperatiflerin güçlenmesi adına yararlı görünmektedir.

Değınilen tarıma yönelik kooperatiflerin, küresel temelde rekabet edebilir seviyeye adil bir şekilde ulaşabilmesi için bu tip uygulamalara başvurulabilir.

Tarım arazilerinin miras gibi nedenlerle bölünmesini önleme yönünde 2014'te yeni bir yasa gündeme gelmiştir. İlgili bakanlık, Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı, ayrıca çeşitli kamu spotlarıyla tarım arazilerine konut ve iş yeri yapılmasının yanlış olduğu konusunda da bilgilendirme yapmıştır. Buna karşın kıyı şeritlerinde tarım arazilerinin azaldığı gözlenmektedir. Bu arazilere çeşitli meskenler ve turizm tesisleri inşa edilmektedir. Hâlbuki hâli hazırdaki turizm noktalarında satışa konu edilebilecek kuru yemiş, meyve şarabı gibi yöresel ürünlerin üretiminin teşviki ya da yöre sakinlerinin ortaklığıyla otel ve benzeri hizmet sunan turizm kooperatiflerinin teşviki de düşünülebilir. En önemlisi ise, toplumların değişen algılarını öngörüp yeni fikirlerin denenmesi yoluyla elde edilebilir. Mutfak turizmi, yerel gıda üretimi ya da eğitimi gibi son yıllarda ilgi gören alanlara eğilimin eksikliğinin giderilmesi gerekmektedir.

Kooperatifler üstünde, ayrıca araçların ortadan kaldırılmasının olumlu etkilerine yönelik bilgilendirmelerin yapılması da yararlı görünmektedir. (Araçların tümünden devre dışı bırakılmasının ekonomik zararları, onların da kooperatiflerde daha düşük oranlarla ortaklıklarıyla giderilebilir.) Tedarik zinciri yönetimi, ele alınan bazı kooperatiflerde oldukça başarılı bir şekilde ortaya çıkmıştır. Özellikle tarım kooperatifleri, ortaklarından sağlayıp ürettikleri ürünü tüketiciye ulaştırırken fiyatların artmasıyla rekabet edebilme şanslarını yitirmektedir. Mevcut aracı görevlerden ne kadarı kooperatiflerin kendileri tarafından üstlenilir ve hatta bu yeni birimlerle farklı müşterilere de hizmet sağlanırsa, kooperatif ortaklarının geliri de o kadar artacaktır.

KAYNAKÇA

- ABH. (2016) *Hakkımızda*, <http://www.abholding.com.tr/TR-tr/kurumsal/hakkimizda>, (16.02.2016)
- AYK. (2006). *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I-III*, Cilt: 1, 5. Baskı, Ankara.
- Başaran, H., Birinci, S., Şener, H. B., Özçağlar, A., Zeyrek, A. E. (2015). *Yerel Dayanımdan Büyük İşletmelere (Yüzyıllık Geçmişle Tarım Satış Kooperatifleri)*, (Bildiri) 21. Milletlerarası Türk Kooperatifçilik Kongresi, Karabük.
- Berno, T. (2011). Sustainability on a Plate: Linking Agriculture and Food in the Fiji Island Tourism Industry. R. M. Torres, J. H. Momsen (Eds.) *Tourism and Agriculture: New Geographies of Consumption, Production and Rural Restructuring*, (pp. 87-103) London: Routledge.
- Boekel, G., Logtestijn, M. (2004). Applying the Comprehensive LED Approach: The Case of Mozambique, *Cooperative Branch International Labour Office*, ILO, Geneva.
- CHS. (2016). *About Us*, <http://www.chsinc.com/our-company/about-us>, (24.02.2016)
- Düğer, İ. H., İsgender, M. (1999). Ekonomik Kalkınma Stratejileri ve Bazı Ülke Deneyimleri, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 2, 13-46.
- Fiskobirlik. (2015). *01/09/2015 - 31/10/2015 Tarihleri Arasında Kayda Alınan Türkiye Fındık İhracatı*, <http://www.fiskobirlik.org.tr/wp-content/uploads/2015/10/istatistikler.pdf>, (15.02.2016)
- Fiskobirlik. (2016). *Tarihçemiz*, <http://www.fiskobirlik.org.tr/tarihcemiz/>, (15.02.2016)
- Geray, U. (1990). Yeni Koşullar ve Tarımda Kooperatifçilik, *İstanbul Üniversitesi Orman Fakültesi Dergisi*, Seri: B, Cilt: 40, Sayı: 2, 47-52.
- Göreme Turizm Geliştirme Kooperatifi. (2016). *Kooperatifin Amacı ve Faaliyetleri*, http://www.gorem town.com/viewpage.php?page_id=4, (24.02.2016)
- İSO. (2015). *Türkiye'nin 500 Büyük Sanayi Kuruluşu 2014*, <http://www.iso.org.tr/Sites/1/content/500-buyuk-liste.html?j=6493030>, (15.02.2016)
- Korkmaz, A. (2000). Kooperatif İşletmelerde Bütünleşme Hareketleri ve Stratejileri, *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, Sayı: 43-44, 141-171.

- Öksüz, E. (1982). Kooperatifçilik Kavramı ve İlkelerinin Işığında, Türkiye'de Köy Kalkınma Kooperatifleri, *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, Sayı: 31, 329-358.
- Özdemir, G., Keskin, G., Özüdoğru, H. (2011). Türkiye'de Ekonomik Krizler ve Tarımsal Kooperatiflerin Önemi, *Tekirdağ Ziraat Fakültesi Dergisi*, Cilt: 11, Sayı: 1, 101-113.
- Pankobirlik. (2016). *Genel Bilgi ve Tarihçe*, http://www.pankobirlik.com.tr/AnaSayfa/Genel_Bilgi_ve_Tarihce, (15.02.2016)
- Stanley, J. ve Stanley, L. (2015) *Food Tourism: A Practical Marketing Guide*, London: CABI.
- Summermatter, S. (2012). *Cooperatives: Building Blocks of Democracy*, <http://www.swissinfo.ch/eng/cooperatives--building-blocks-of-democracy/31903408>, (27.02.2016)
- T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı. (2016). *Kooperatif ve Kooperatifçiliğin Tanımı*, <http://www.csb.gov.tr/iller/izmir/index.php?Sayfa=sayfa&Tur=webmenu&Id=3660>, (15.02.2016)
- T. C. Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı. (2016). *Tarımsal Amaçlı Kooperatif Projeleri*, <http://www.tarim.gov.tr/Sayfalar/Icerikler.aspx?IcerikID=35b1fed5-2099-4669-8ba8-d0559e33d789>, (15.02.2016)
- T.C. Gümrük ve Ticaret Bakanlığı. (2012). *Türkiye Kooperatifçilik Stratejisi ve Eylem Planı 2012-2016*, Kooperatifçilik Genel Müdürlüğü.
- T. C. Gümrük ve Ticaret Bakanlığı. (2014). *2013 Kooperatif İstatistikleri Bülteni*, Kooperatifçilik Genel Müdürlüğü.
- Tire Süt Kooperatifi. (2016). *Kurumsal*, http://www.tiresutkoop.com/index.php?option=com_content&view=article&id=48&Itemid=89, (15.02.2016)
- TMO. (2013). *2012 Yılı Fındık Sektör Raporu*, Ankara, 2013.
- Tolunay, A., Akyol, A. (2006). Kalkınma ve Kırsal Kalkınma: Temel Kavramlar ve Tanımlar, *Süleyman Demirel Üniversitesi Orman Fakültesi Dergisi*, Seri: A, Sayı: 2, 116-127.
- Torku. (2016). *Tarihçe*, <http://www.torku.com.tr/icerik/tarihce.htm>, (15.02.2016)
- Türk Dil Kurumu. (2004). *BSTS / İktisat Terimleri Sözlüğü*, TDK Yayınları.
- Ünal, V., Yercan, M. (2006). Türkiye'de Su Ürünleri Kooperatifleri ve Balıkçılar İçin Önemi, *E.Ü. Su Ürünleri Dergisi*, Cilt: 23, Sayı: 1-2, 221-227.
- Zen-Noh. (2016). *ZEN-NOH Report 2015*, <http://www.zennoh.or.jp/about/english/book/index.html>, (24.02.2016)